

Építészet és indentitás

A cseh kubizmus és a kubista műemlékek kortárs reneszánsza

A nemzeti stílusnak kikiáltott építészeti mozgalom kissé fenntartással kezelendő és kezelhető, hiszen – mint a cseh kubizmus esetében – a politika és a politikától való függetlenség antagonizmusa felesleges erőfitogtatást és nehézkes formákat szül, ami átvezeti a kubizmus kristályos formavilágát a rondokubizmusba. Az Osztrák–Magyar Monarchiában, a Csehország területén létrejövő kubista építészet formavilágában a kubista festészet téridentitás-vízióját közvetlenül alkalmazta. A nagyrészt Prágára koncentrálódó építészeti törekvésnek kevés párhuzama volt Európában. A kubisták térrel kapcsolatos kutatásainak eredménye, az új térkonceptió az építészetre is jelentős hatást gyakorolt: lényege, hogy a korábban alkalmazottakkal ellentétben nem leképezi a tárgyakat, hanem megszünteti a pillanatnyi, egyetlen nézőpontra fókuszáló ábrázolást, a tér analízisét végzi el úgy, hogy a tárgyak más és más időegységekhez tartozó különböző nézeteit szervezi egyetlen egységgé, megszüntetve az egy kiemelt időponthoz tartozó perspektíva leképződésének gyakorlatát. Az egyetlen képpé, formává való szerveződés a tér és idő összekapcsolása, a festészetből átvezetett formaiság, az idő formában való rögzítése.

Építészet

A cseh kubizmus, ez a művészetekben és az építészetben megvalósuló avantgárd irányzat a XX. század elején az építészettörténet egyik szokatlan epizódja, látszólagos előzmények és folytatás nélkül. Felfedezhetőek azonban azok a történelmi és stílusbeli kapcsolatok a kor más mozgalmaival, amelyek bizonyítják, hogy a cseh kubizmus fontos előfutára az 1920-as és az 1930-as évek deco irányzatainak, az 1960-as évek strukturalista törekvéseinek Hollandiában és Izraelben, valamint a dekonstrukciónak. A cseh

kubizmus építészeti szempontból összetett jelenség, ugyanis kapcsolódik környezete barokk stílusához, valamint reagál Otto Wagner építészetére, materializálva a bécsi mester és a szláv tanítványai közötti generációs különbséget. A tér-idő kontinuumaként kezelt térkonceptió megjelenése az épületek zártságának megszüntetését, a belső és külső tér összekapcsolását, szimultán láthatóvá válását jelentette.

Az építészeti kifejezést közvetlenül befolyásolta a képzőművészet, s a cseh kubizmus a nemzetköziségre, a politikától való elszigeteltségre törekedett. Az első világháború után azonban, az Osztrák–Magyar Monarchiától való elszakadás miatt kialakult politikai körülmények folytán a pán-szláv Csehszlovákia megteremtésekor a kubizmust választották a politikai rendszer megszilárdításának eszközeként, hogy a mesterségesen létrehozott politikai egység új nemzeti identitását erősítse. A kubizmus egyik kései formája az úgynevezett rondokubizmus, amely felhagyott a tektonikus lázadással és a vernakuláris stílus felé fordult, végül pedig egy bizarr klaszszicizmusban tetőzött, amelyet gyakran neveznek a csehszlovák nemzet hivatalos stílusának. A cseh kubizmus legjelentősebb alkotói (Pavel Janák vagy Josef Chochol) Otto Wagnert tartották mesterüknek, akárcsak Wagner diákjának, Jan Koterának tanítványai Prágában (Josef Gočár).

Pavel Janák (1881–1956) építész, urbanista, bútortervező, professzor, a kubizmus egyik legfontosabb építészeti teoretikusa volt, aki 1918 után a kubizmust átvezette a rondokubizmusba. Josef Chochol (1880–1956) építész, legjelentősebb kubista munkái Prágában találhatóak. Előszeretettel alkalmazta a kristályszerű formákat, amelyek nemcsak a lakóépületeket, hanem az épület környezetét is meghatározták: a fémkerítést és -kaput, illetve a kertet és házat összekötő lépcsőt (Kovařovicova Vila, Libušina 3., 1912/13) [1]. Jelentősebb munkáit a Vyšehrad negyedben találjuk, közöttük az előbb említett villát, valamint az 1913-as Rašínově nábřeží 6–10. [2] és a Hodkův dům, Neklarova 30. alatti bérházat [3]. Az apartmanháznál, azokon a helyeken, ahol a prizma megtöri az oszlop és a pillérek közötti tengelyt, az ablakok párkányainál kristályosodási pontként veszi át a tartószerkezet a tömeget, s helyezi át a loggiára. Ez a dinamika csak Chochol épületeire jellemző, s a Neklarova 30. szám alatt álló ház ennek a megoldásnak az egyedülálló és elegáns példája. Josef Gočár (1880–1945) a cseh kubizmus egyik atyja, aki a Celetna utcai Fekete Madonna apartmanház tervezésével alátámasztotta a kubizmus létjogosultságát, és megalapozta annak történelmi gyökereit, azt a formanyelvet, amely a barokkból építkezik. Pavel Janák mellett ő a rondokubizmus másik megteremtője. A bizarr építészeti kifejezés előszeretettel alkalmazta a körökből, lekerekített, felnagyított, színes népies-orientális motívumokból kialakított homlokza-

tot. A formavilága egyszerre expresszionista és szláv, a két stílus ötvözése megszakította a kubizmus eredeti dinamikáját. A Legiobanka épülete (1921/23) Josef Gočár egyik legjobb rondokubista alkotása [4].

Identitás

A cseh műemlékvédelem aktív időszakára a legnagyobb hatással a Velencei Charta volt, amely kimondta, hogy a gyakorlati műemlékvédelem, a rekonstrukció-restauráció ott ér véget, ahol a képzelet kezdődik, azaz megalapozó tanulmányok, rendelkezésre álló eredeti dokumentumok nélkül, pusztán a képzeletre hagyatkozva nem végezhető el. Az utóbbi ötven év cseh műemlékvédelmi gyakorlatának figyelembevételével kijelenthető, hogy ezt az 1964-es szabályzatot csak nagy vonalakban tartották be a szakemberek, de nem találunk olyan extrém példákat, mint a prágai várban elhelyezkedő Szent Vitus-székesegyház, amely a restaurációja során teljesen más jelleget kapott.

Noha a prágai modern kihatott egyes negyedek építészetére, város- és eszmeformáló erőként is tekinthetünk rá. A kétezres évek előtt nem fordítottak akkora figyelmet a modern építészet emlékeire (bauhaus, kubizmus, funkcionalizmus, art deco), mint a századfordulós paradigmaváltás után. Prága 2000-ben elnyerte az Európa kulturális fővárosa címet, így előtérbe kerültek az addig tudatosan háttérbe szorított stílusok és irányzatok: az 1932-es Baba-negyed, a kubista épületek, a Villa Müller új reneszánszát élte.

A kubista és rondokubista épületek műemléki kezelése a kétezres évek második felében vett új irányt, és ez a Cseh Kubista Alapítványnak, továbbá az állami, magán- és nemzetközi támogatásnak köszönhető. Az alapítvány európai uniós kezdeményezésre jött létre, munkáját a Norvég Alap is támogatta. Furcsamód viszont a szervezet nem áll kapcsolatban az ICOMOS-szal, amint arra prof. dr. Josef Štulc, a cseh ICOMOS¹ elnöke is rámutatott. Érdekes az a kettősség, amit a két szervezet képvisel, elvárható lenne az együttműködésük, de ehelyett inkább a párhuzamosan folyó tevékenység a jellemző. Štulc professzor elmondása szerint a Nemzeti Műemlékvédelmi Hivatalnak elsősorban műszaki tanácsadó szerep jut a kubista épületek rekonstrukciós és restaurációs munkája során, ugyanis ezeknek a védelem alatt álló épületeknek a nagy része, legyen szó villáról vagy bérpalotákról, magántulajdonban vagy valamilyen szervezet tulajdonában van.

¹ International Council on Monuments and Sites, a Műemlékek és Helyszínek Nemzetközi Bizottsága

Az ICOMOS az 1920/30-as évek cseh építészetének legnagyobb szakértőivel, prof. dr. Vladimír Šlapetával és prof. dr. Rostislav Šváchával működik együtt. A Kulturális Minisztérium által kiadott 20/1987. törvény alapján a kubista épületek felkerültek a műemlékek hivatalos listájára, valamint a rondokubista és a funkcionista épületek nagy része is védelem alatt áll. Egy-egy rekonstrukciós és restaurációs feladat elvégzése, valamint az ebben közreműködő felek kiválasztása a tulajdonos feladata és hatásköre, a munkálatok elvégzéséhez azonban az ICOMOS felülvizsgálata, speciális engedélye szükséges. A munkálatok során az állam részéről a Nemzeti Műemlékvédelmi Hivatal felügyeli a folyamatot.

Az épületek nagy részének eredeti alap- és részletrajzai megtalálhatók a múzeumokban (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Műszaki Múzeum [5], Kubista Múzeum), valamint a makettek és az eredeti színezésre utaló rajzok is a kiállítások részét képezik. A felújítás alapkövetelménye, miszerint követni kell az eredeti terveket, anyaghasználatában és a színezésben sem térhetnek el az eredetitől, nem ütközik adathiányból adódó problémákba, néhány épület esetében azonban gerillafelújítás tapasztalható, amit még az 1987-es törvény előtt követtek el. A másik véglét: a leromló bérházak, amelyeken anyagi forrás híján lassan tönkremennek a nyílászárók, lehullik a vakolat.

A kubista épületekkel ellentétben a rondokubizmus anyaghasználata (a homlokzati elemek leginkább márványból készültek, sárgaréz nyílászárókkal, míg a kubista épületekre a kőporos vakolás és színezés jellemző) ellenállóbbnak bizonyult, így a Prágában található Legiobanka (1921/23, Josef Gočár) vagy a Jungmanov tér sarkán a Palác Adria (1926, Josef Zasche, Pavel Janák) kitűnő állapotban van.

Štulc professzor a kubista épületek kezelése terén az egyik legnagyobb eredménynek tartja a közösségi szellem és a média formáló erejét. Annak ellenére ugyanis, hogy törvényileg meghatározták az épületek kezelésének módját és a hagyományok tiszteletben tartásának fokát, mégsem minden esetben valósulnak meg teljes mértékben a törvényi előírások. A Vyšehrad negyedben található Neklanova 98. alatti bérház Josef Chochol tervei alapján épült 1913/1914-ben. Felújítása során az akkori tulajdonosok ki akarták cserélni az ablakokat, s új, korszerű nyílászárókat szándékoztak beépíteni. Milan Knížák professzor, a prágai Nemzeti Galéria vezetője lépett fel a műemlékvédelem szempontjából szakszerűtlen változtatás ellen, és mivel jogilag kérdéses volt a munkálatok leállítása, ezért a közösséget és a médiát mozgósította. Számos publikáció, valamint több általa szervezett megmozdulás fűződik az eseményhez, amely célja az épület megmentése volt.

Funkciójukat tekintve a kubista épületek részben megtartották az eredeti rendeltetésüket, de a legtöbb esetben kiegészítő funkciókkal látták el őket. A kubista épületek általában lakófunkciót töltek be, ami mára kiegészült szolgáltatási tevékenységgel, feltéve, ha a funkcióváltás nem károsítja (veszélyezteti) az épület kulturális értékét. Štulc professzor erről így nyilatkozott: „Természetesen a tiszta konzervációt részesítjük előnyben, azonban bizonyos körülmények között az épületek restaurációja vagy rekonstrukciója is elfogadott. A tulajdonos, illetve a használó feladata és kötelessége az, hogy megtalálja az ideális kompromisszumot a funkcionalitás és a műemléki épület kulturális értéke között.”

Az ICOMOS és a Nemzeti Műemlékvédelmi Hivatal passzív védelmével ellentétben a Cseh Kubista Alapítvány a Kubista Galériával karöltve a műemlékek védelmének és a hagyományok életben tartásának aktív módját választotta. Az alapítvány munkája során nemcsak a cseh állam, hanem az Európai Unió, a Norvég Alap, valamint számos magáncég és -személy támogatásának segítségével újjáélesztette a kubista formavilágot és szellemiséget. A Kubista Galériában [6], amely a Kubista Múzeumnak és az Orient Kávéháznak is otthont adó Fekete Madonna Háza (1911/12, Josef Gočár) [7] földszintjén található, keverednek a hagyományos, replikának nem teljesen mondható, inkább kubista hommage-alkotások a kortárs darabokkal. Így a passzív műemlékvédelem aktív, a művészeket, a médiát, a civileket is bevonó élménnyé válik. Az alapítvány egyik legnagyobb sikere a Prágán kívül eső Bauer Villa (1912/14, Josef Gočár) megmentése, amelyet 2002-ben vásárolt meg a pénzalap, s újított fel számos cseh művész és szakember segítségével (2008-ban nyitották meg a nagyközönség számára). František Staněk, az alapítvány volt képviselője és a Kubista Galéria vezetője elmondta, hogy az aktív és bemutató műemlékvédelem a funkcióváltás után is tiszteletben tartja az épületek kulturális értékét. A cél a publicitás, a fiatal kortárs művészek bemutatása, a kubizmus örökségének megőrzése, és ezért az általuk működtetett három galéria külön-külön világot képvisel. A Kubista hagyományőrző (a kubizmusra és az art decóra specializálódott), a Barista (a Legiobanka épületében) a századelő kávéházainak hangulatát a modernebb darabok látványának és megvásárolhatóságának élményével ötvözi, míg a Modernista a kortárs és az absztrakt formavilággal sáfárkodik: a XX. század első felének művészetétől kezdve az ipusztériális és a múlt század közepének modernjén keresztül a kortársakig minden megtalálható benne.

Tér – idő – identitás

A cseh kubizmus élménye, megélése a statikus, mű és a néző között fennálló egyoldalú kapcsolat helyett dinamikussá válik. A műemléképiletek a mindennapok részévé lépnek elő, élhetőek, megélhetőek, a kubista formavilágú kerámiák és bútorok elérhető közelségbe kerülnek. A nyilvánvaló, de mégis titkolt üzenet a befogadásra és értékelésre való buzdítás, hiszen manapság arra törekszenek, hogy valódi pompájukban tartsák meg ezeket az épületeket. Már nincs szükség tüntetésre, hogy egy-egy lakóház megmaradjon. A szabályok adottak, a cseh kubizmus hagyatéka azonban, talán a mintegy százéves történelme miatt, még nincs olyan rangon, mint Prága más műemlékegyütteseie. A kubista villák a városban szétszórva, gyakran peremterületeken találhatók, így a tömeg élménye, amely a tudatosítás illúziójával hathatna, elmarad.

A tér – idő – identitás egysége túllépett a kubista épületek nemzeti, ám politikától és államtól független stílusán. Az új térkoncepció megmutatta azt, hogy ezek az épületek nemcsak prizmatikus és később geometrikus lekerekített formáikkal nyitják meg a külső és belső tér eddig önkényesen zárt formáit, hanem évtizedekkel később is meghatározzák egy nemzet identitását, művészeti ízlését, hatnak a kortárs nemzedékre. Az akkor modernnek számító, tagadást és elfogadást indikáló stílus reneszánszát éli, ami az apróbb tárgyakra és egy intimebb világra redukálódik.

Képmelléletek

[0] Lámpaoszlop: Emil Králíček, Matej Blěcha (1912/13) (a szerző felvétele)

[1] Kovařovicova Vila, Libušina 3. (1912/13), Pavel Janák (a szerző felvétele)

[2] Rašínově nábřeží 6–10. (1913), Pavel Janák (a szerző felvétele)

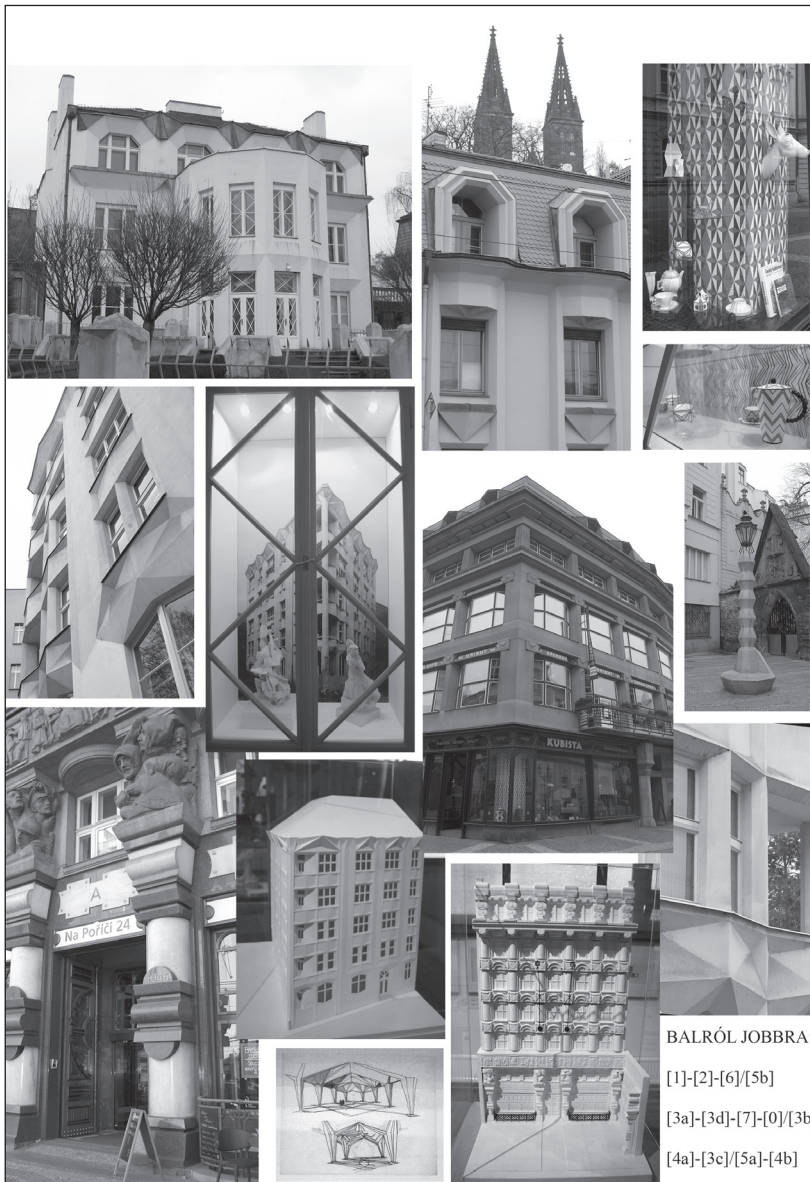
[3] Hodkův dům, Neklarova 30. (1913/14), Pavel Janák (a szerző felvételei), a) és b) az épület homlokzata, c) az épület makettje a Nemzeti Műszaki Múzeumban, d) installáció a Nemzeti Műszaki Múzeumban

[4] a) Legiobanka (1921/23) Josef Gočár (a szerző felvétele), b) az épület makettje a Nemzeti Műszaki Múzeumban (a szerző felvétele)

[5] a) Pavel Janák vázlatai és b) az általa tervezett kristálydoboz és kávéskanna (1911) a Nemzeti Műszaki Múzeumban (a szerző felvétele)

[6] A Kubista kirakata (a szerző felvétele)

[7] A Fekete Madonna Háza (1911/12), Josef Gočár (a szerző felvétele)

BALRÓL JOBBRA:

[1]-[2]-[6]/[5b]

[3a]-[3d]-[7]-[0]/[3b]

[4a]-[3c]/[5a]-[4b]

Irodalom

- BARISTA [2015. 02. 27.] <http://www.archabarista.cz>
- BAUER VILLA [2015. 02. 27.] <http://www.nck.cz/bauerova-vila/en/index.php>
- CSEH KUBIZMUS ALAPÍTVÁNY [2015. 02. 27.], és beszélgetések MgA
František Staněkkal <http://www.nck.cz/index.php?lg=eng>
- KLEIN, R. (2000): Tel Avivban tartott előadása a kubizmusról.
- KUBISTA [2015. 02. 27.] <http://www.kubista.cz/>
- MODERNISTA [2015. 02. 27.] <http://www.modernista.cz>
- MORAVÁNSZKY, Á. (1988): *Építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában 1867–1918*. Corvina Kiadó, Budapest
- NEMZETI MŰSZAKI MŰZEUM [2015. 04. 17.], <http://www.ntm.cz/en/en-expozice/architektura-stavitelstvi-design>
- ŠTULC, J. előadásainak anyaga, a jegyzeteket és az interjút készítette Lovra Éva.
- VELENCEI CHARTA (1964) [2015. 04. 04.], www.icomos.org/charters/venice_e.pdf